

ІРЫНА ВІКЕНЦЬЕЎНА ШАБЛОЎСКАЯ
(1939–2004)

Прафесар Ірына Вікенцьеўна Шаблоўская належала да таго кшталту навукоўцаў, без якіх немагчыма ўявіць айчынную навуку і без якіх яна не можа існаваць. За яе прастатой, прыроднай сціпласцю хаваўся аналітычны розум, сапраўдная інтэлігентнасць і душэўная тонкасць. Яна ўзначальвала кафедру замежнай літаратуры з 1979 па 2000 г. Сённяшняя кафедра замежнай літаратуры БДУ, яе прэстыж сярод калег і студэнтаў – гэта ў многіх адносінах плён яе працы.

Ірына Вікенцьеўна скончыла БДУ ў 1962 г., аспірантуру – у 1969 г., абараніла кандыдацкую дысертацыю «Чешская литература периода второй мировой войны (1938/39–45 гг.)» (1971), доктарскую дысертацыю «Проза европейских социалистических стран 60–70-х годов о второй мировой войне: общее и особенное» (1988). Даследавала праблемы кампаратыўнага вывучэння славянскіх літаратур, развіцця чэшскай літаратуры, сусветнай літаратуры XX ст., гуманітарнай адукацыі на Беларусі, узаемадзеяння беларускага прыгожага пісьменства з літаратурамі народаў свету. У 2000–2001 гг. выкладала славянскія літаратуры ва ўніверсітэце Гранады ў Іспаніі. Аўтар манаграфіі, прысвечанай ваеннай прозе, вучэбных дапаможнікаў па чэшскай і замежнай літаратуры. Перакладчык твораў чэшскіх пісьменнікаў. Навукова-даследчыцкая спадчына І.В. Шаблоўскай сабрана ў манаграфіі «Сусветная літаратура ў беларускай прасторы» (2007). У гэтай кнігі няпросты лёс. Задума яе ўзнікла на пачатку 2001 г., калі прафесар Ірына Вікенцьеўна Шаблоўская вырашыла аб'яднаць пад адной вокладкай шматлікія выступленні на міжнародных сімпозіумах, канферэнцыях, артыкулы ў навуковых зборніках і публікацыі ў перыядычным друку, прысвечаныя як разнастайным пытанням замежнай літаратуры, так і праблемам вышэйшай школы.

В.В. Халіпаў

І.В. ШАБЛОЎСКАЯ

СУСВЕТНАЯ ЛІТАРАТУРА Ў БЕЛАРУСКІМ АСЯРОДДЗІ*

Сусветная літаратура, як вядома, складаецца з лепшых дасягненняў розных нацыянальных літаратур. Ад іх колькасці і нацыянальнай непаўторнасці залежыць інтэнсіўнасць узбагачэння літаратуры сусветнай і тае каштоўнасці, якую яна ўяўляе для чытача, у якім бы куточку нашай планеты ён не жыве: у Новай Зеландыі ці Афрыцы, Злучаных Штатах Амерыкі, Расіі ці Беларусі. У сусветнай літаратуры прадстаўлены літаратуры больш старадаўнія і больш маладыя, літаратуры даўно загінуўшых

* Шаблоўская І.В. Сусветная літаратура ў беларускім асяроддзі // Шаблоўская І.В. Сусветная літаратура ў беларускай прасторы. Мн., 2007. С. 18–23.

цывілізацый і тыя, што яшчэ толькі кіруюцца да цывілізацыі без гвалту і войнаў, да розуму і гуманнасці. Прычыненне да літаратуры сусветнай вызначаецца не столькі фактам прыналежнасці да вялікай літаратуры, колькі ўзроўнем таленавітасці аўтара, які здолеў праз сваё роднае перадаць агульначалавечае, пераадолець нацыянальную «абмежаванасць» і выйсці на далягляды чалавецтва, быць цікавым яму. Пры гэтым Гамер застаецца грэкам, а Дантэ – італьянцам, Бунін – рускім, а Маркес – калумбійскім пісьменнікам. Знікненне той ці іншай нацыянальнай літаратуры збядняе літаратуру сусветную. Ідэя інтэграцыі нацый, зліцця культур мне, наогул, уяўляецца памылкай савецкага светапогляду, які нарабіў шмат шкоднага, змагаючыся супроць касмапалітызму і ўсяго «не свайго», з аднаго боку, і пафасна сцвярджаючы нараджэнне новай нацыі савецкіх людзей, не абцяжараных нацыянальнымі «комплексамі», – з другога.

Уплывовасць роднай літаратуры ў нацыянальным кантэксце звычайна залежыць ад таго, наколькі моцнае поле ўздзеяння ў ім літаратуры іншых народаў, суседзяў блізкіх і далёкіх, ад наяўнасці перакладаў твораў класічных аўтараў і сучасных пісьменнікаў краін свету; у сваю чаргу, інтэнсіўнасць перакладаў залежыць ад сферы ўжытку, наяўнасці разгалінаванай сістэмы філалагічнай адукацыі, якая дазваляе нацыі прафесійна вывучаць замежныя мовы і літаратуры, свядома ўспрымаць іх праз прызму сваёй ментальнасці, тым самым шырока ўваходзіць у сусветны культурны кантэкст. Мусім прызнаць, што энергія літаратурнага ўзаемадзеяння на Беларусі ледзьве адчувальная. Мала перакладалася на беларускую мову твораў сусветнай класікі, фрагментарна пададзеныя на ёй літаратуры свету як заходнія, так і ўсходнія, выключэннем з'яўляецца, бадай што, літаратура руская. Беларуская сітуацыя, такім чынам, сведчыць пра абмежаванасць успрыняцця літаратуры сусветнай.

Беларускі прыклад надзвычай павучальны: ізаляваныя ад Сусвету, мы пачалі страчваць родную мову. Перайшлі на мову суседняга народа, задаволіліся вялікай рускай культурай, перакладамі сусветнай класікі на рускую мову. Прыходзіцца часам чуць выключна наіўныя пытанні не абы ад каго – ад дыпламаваных настаўнікаў: «Разве Байрон звучит по-белорусски?» Можна адказаць, што ўсё залежыць ад якасці перакладу, але прыходзіцца даводзіць такому апаненту, што Байран і па-руску не гучыць, яго, безумоўна, лепш чытаць па-ангельску. Настаўнікі так прызвычаліся да рускіх перакладаў Шэкспіра, Гётэ, Бальзака – усіх школьных і няшкольных аўтараў, што ідэнтыфікуюць іх з арыгіналам. Пераклад рускі ўспрымаецца як адзіная норма, а не як магчымы варыянт. Натуральна было б даць права беларускаму перакладу заняць сваё пачэснае месца ў нацыянальнай школе. Але яго амаль няма. Перакладчыкаў мастацкай літаратуры з моў народаў свету катастрофічна не стае на Беларусі. Іх не рыхтуе аніводная ВНУ.

Не цяжка заўважыць, што пытанне аб выкладанні сусветнай літаратуры цесна звязана са статусам роднай мовы ў дзяржаве. Толькі на роднай мове вядзецца звычайна дыялог нацыі з Сусветам. Беларуская ўспрыняцце чэшскай, ці польскай, ці якой іншай літаратуры значна адрозніваецца, напрыклад, ад рускага, французскага, бо рэцэпцыя паглыблена ў нацыянальны псіхалагічны модус нацыі, яе ментальнасць. Рэцэпцыя звязана з нацыянальнай гісторыяй, спецыфікай сацыяльнага і побытавага ўкладу. Прасочым праблему на параўнанні беларускага і чэшскага лёсаў, якія вызначаюць і спецыфічнасць культурных узаемін беларускай і чэшскай культур. Можа каму падацца дзіўным, але часам яны больш шчыльныя, чым з нашымі бліжэйшымі суседзямі: палякамі, рускімі, украінцамі.

Чэхі, як і беларусы, неаднойчы адраджалі сваю родную мову, змагаліся за яе, абаранялі ад нямецкай экспансіі. На працягу трох стагоддзяў (з 1620, калі чэхі пацярпелі паразу пасля бітвы ля Белай гары, і да 1918, калі развалілася Аўстра-Венгерская імперыя) чэхі не мелі дзяржаўнасці і былі вымушаны карыстацца дзяржаўнай мовай – нямецкай. Пазбаўленыя роднай мовы на афіцыйным узроўні, яны не адцураліся ад яе. У народзе яна жыла разам з традыцыямі Яна Гуса, Яна Амоса Коменскага, выдатных асветнікаў і гуманістаў, рэфарматараў царквы, ад якой яны патрабавалі весці кананічны пачэску. У канцы мінулага стагоддзя ў Прагу пачалі пераязджаць чэхі, а да гэтага чэшская сталіца, унікальны асяродак культуры і музейных здабыткаў, горад, збудаваны яшчэ пры Карле IV, імператары Рымскім, была пераважна горадам нямецкім. Менавіта тады ў канцы мінулага – на пачатку нашага стагоддзя большасць нямецкага насельніцтва, якая не прыжылася ў Чэхіі, не хацела карыстацца чэшскай мовай, пераехала ў Нямеччыну. Можна ўспомніць, як Яраслаў Гашак, тады навучэнец гімназіі, прымаў удзел у страйках супроць непрызнання чэшскай мовы ў афіцыйных установах Прагі.

Ці адаб'ецца ўсё гэта на нашай беларускай рэцэпцыі чэшскай гісторыі і літаратуры? Мяркуйце самі. Можам мы, беларусы, не ўлічваць, напрыклад, той факт, што ў Празе пахаваны наш выдатны беларус і першадрукар Францыск Скарына? Што ў 1412–1413 гг. Віцебск наведаў Еранім Пражскі, чэшскі вучоны і паплечнік Яна Гуса, таксама спалены інквізіцыяй. Што ў дваццатых-трыццатых гадах, дзякуючы падтрымцы першага прэзідэнта незалежнай Чэхаславакіі Томаша Гарыка Масарыка, некалькі сот беларусаў жылі і вучыліся ў Празе, у тым ліку аўтар манаграфіі пра Скарыну Ігнат Дварчанін і беларуская пакутніца XX ст., адна з многіх выдатных талентаў беларускіх Ларыса Геніюш? Што ў Чэхіі знайшлі прытулак першыя беларускія прэзідэнты Пятро Крэчаўскі і Васіль Захарка, на адных могілках з імі пахаваны выдатны спявак, наш беларускі Каруза, Забэйда-Суміцкі? Што сёння ў Празе вывуча-

еца беларуская мова ў Карлавым універсітэце, дзе працаваў вядомы даследчык беларускай літаратуры і перакладчык Вацлаў Жыдліцкі?

Усе пералічаныя і мноства іншых фактаў беларуска-чэшскіх узаемін пазначаюць асаблівасці менавіта беларускай рэцэпцыі чэшскай гісторыі, а не, скажам, французскай альбо балгарскай. Для беларусаў яны маюць свой адметны сэнс, які не маюць для французаў і балгараў. Разам з гэтым французская рэцэпцыя той жа чэшскай культуры будзе мець свае акцэнтны і сваю спецыфічнасць, як і балгарская. Не цяжка заўважыць, што менавіта чэшская культура аказваецца па многіх паказальніках значна больш спрыяльнай для беларусаў, чым у дачыненні да самых блізкіх суседзяў – Расіі і Польшчы.

Кампаратывістыка як галіна літаратуразнаўства, якая даследуе параўнальна (гістарычна ці тыпалагічна) узаемадзеянне літаратур, даўно пераканаўча даказала, што гэта неабходная ўмова для нармальнага іх развіцця ў сучасным свеце. Вядомы рускі славіст С.В. Нікольскі, напрыклад, так гаворыць пра камплементарную функцыю інтэрнацыянальнага літаратурнага абмену: «Размова ідзе пра пашырэнне кола ідэйна-эстэтычных каштоўнасцей, якія выкарыстоўваюцца пэўным нацыянальным сацыюмам, што цягне за сабой павялічванне мажлівасцей духоўнага росту і развіцця як асобнай чалавечай індывідуальнасці, так і грамадства ў цэлым і, натуральна, літаратуры...» (Нікольскі 1992). У якасці прыкладу ён разглядае рускае літаратурнае жыццё XIX стагоддзя, калі практычна кожны з рускіх пісьменнікаў валодаў трыма замежнымі мовамі, а дваранства чытала Вальтэра і Рычардсана на мовах арыгіналаў. Вялікай была зацікаўленасць да культур народаў усходніх, што паспрыяла, як вядома, росквіту рускай літаратуры, яе сусветнаму прызнанню. Немагчыма проста ўявіць, што страціла б усё чалавецтва, калі б Расія тады, у XIX стагоддзі, перайшла раптам на мову Вальтэра ці Рычардсана.

Вывучаць рэцэпцыю сусветнай літаратуры на Беларусі, а беларускай у розных краінах свету – першасная мэта нашай філалогіі, а калі падумаць, то і беларускага Адраджэння. Менавіта на прыкладзе філалогіі яскрава праступае знітанасць пытанняў эканамічных і духоўных, псіхалогіі і культуры: яны сягаюць глыбока ў ментальнасць Асобы і ментальнасць нацыі, іх адчуванне сябе годнымі сярод народаў свету, са сваёй мовай, гісторыяй і культурай. А ўсе гэтыя пытанні ў сваю чаргу звязаны са Школай нацыі, у яе філасофскім, не толькі прыкладным значэнні.

У гэтай сувязі я часта ўспамінаю словы ангельскага славіста Джэя Дзінглі з яго прамовы на першым кангрэсе беларусістаў. Ён прыгадаў межы, якімі нацыя адгароджваецца ад суседзяў. Межы могуць стаць шкодным стэрэатыпам свядомасці, засяроджанай толькі на сабе, ізаляванай ад сусветнай культуры. Культурная прастора такой нацыі, абмежаванай толькі сваім, збедненая, супрацьпастаўленая чужому. Яе развіццё запаволена, а энергетычнае поле культуры слабое. Чым больш нацыя мае перакладаў, тым больш насычана яе нацыянальная духоўная прастора і тым больш моцна ўздзейнічае энергія свету на развіццё яе роднай мовы і літаратуры, школы, філалагічныя навукі. Відаць, таму найбольш развіцця культуры Еўропы (французская, польская, чэшская) маюць на сваёй роднай мове ўсю сусветную класіку і не спыняюць перакладчыцкую дзейнасць.

На маю думку, памылкова абараняць местачковасць, быццам яна захоўвае нацыянальныя традыцыі, мову, культуру. Так толькі здаецца. Захоўвае рэгіянальнае, нацыянальнае, а дакладней як бы кансервіруе ў сваёй спецыфічнасці. Між тым нацыянальнае для свайго развіцця патрабуе дыялога з Сусветам. Сваё і чужое знаходзіцца ў складаным суплёце: на розных этапах развіцця нацыі асэнсаванне гэтых паняццяў праходзіць розныя стадыі ад супрацьпастаўлення і поўнага адмаўлення чужога як варожага да надання яму статуса культурнай нормы. І тое, і другое не спрыяе развіццю нацыянальнага і можа прывесці да поўнага заняпаду роднай мовы, літаратуры, культуры цалкам. Патрабуецца гарманічная мера ўспрыняцця чужога вопыту, падпарадкаваная інтарэсам нацыі і спецыфічнасці яе развіцця на дадзеным этапе.

Возьмем у якасці прыкладу сённяшні этап развіцця беларускай культуры, характэрныя асаблівасці яе ўзаемадзеяння з суседзямі далёкімі і блізкімі. Уважам іду парушэнне гармоніі ў бок русіфікацыі, якая прыняла стыхійны характар. Руская культура, вялікая, безумоўна, выконвае ў нашай нацыянальнай духоўнай прасторы як бы замяшчальную функцыю. З дзяцінства беларусы вучаць Пушкіна і Чайкоўскага, Шышкіна і Рэпіна – што вельмі добра. Але яны не ведаюць Міцкевіча, Апалінэра, Карэла Гінэка Маху, Ірасека, Неруду, Шапэна, Густава Малера... Я пералічыла выдатных суседзяў нашых, але з другога боку. Для беларусаў усе гэтыя імёны, так бы мовіць, *terra incognita*.

Рускі вопыт, дарэчы, шмат у чым павучальны для сённяшняй беларускай сітуацыі, яе культуры, якая стаіць перад неабходнасцю выраўняць перакос у сваёй культурнай прасторы ў бок узмацнення сацыяльнага. Пры гэтым нельга адмовіцца ад рускамоўнага пласта беларускай культуры, не выкарыстаць энергію руска-беларускага і беларуска-рускага літаратурнага ўзаемадзеяння дзеля развіцця нацыянальнай беларускай культуры.

Беларускае нацыянальнае Адраджэнне ва ўмовах незалежнасці адкрывае нацыянальнай літаратуры новыя далягяды, патрабуе пашырэння і развіцця рэцэпцыі літаратур усіх народаў свету, дбання пра дыялог іх узаемадзеяння. Адраджэнне патрабуе ўвагі да культуры і літаратуры як аднаго з самых універсальных і ўплывовых у грамадстве фактараў культурнага жыцця, захавання нацыі.

Супрацьпастаўленне свайго замежнаму быццям з мэтай захавання роднага, што зведала беларуская культура, наносіць вялікую шкоду нацыянальнаму, вядзе яго да ізаляцыі. Толькі ва ўзаемадзеянні, ва ўзаемаабмене духоўнымі каштоўнасцямі ўзбагачаецца свая нацыянальная літаратура. Дастаткова звярнуць увагу на тое, якім вялікім попытам карыстаецца беларуская перакладная кніга, як хутка знікаюць з паліц кнігарняў пераклады з А. Камю, Ж.-П. Сартра, Г. Гэсэ, Дж. Оруэла.

Зазначым таксама, як няпроста знайсці ў бібліятэках Беларусі пераклады Г. Апалінэра, П. Элюара і іншыя рэдкія кніжкі, бо яны выдаваліся і мала, і мізэрнымі накладамі. Вялікі абавязак мае і беларускае літаратуразнаўства, якое амаль не ставіла сваю родную літаратуру ў кантэкст сусветнай культуры, грунтоўна вывучаліся толькі руска-беларускія, руска-ўкраінскія сувязі. А сувязі з іншымі славянскімі народамі? А пытанні тыпалогіі? Архетыпічнага супадзення беларускай літаратурнай свядомасці з літаратурнымі з'явамі іншых краін? Не даследаваліся і замежныя літаратуры ў тым аб'ёме і той разглінаванасці, якія неабходны для самастойнай нацыянальнай культуры.

Беларуская культурная прастора даволі насычана перакладамі сусветнай літаратуры на мову рускую. Руская мова і літаратура выконваюць ролю пасярэдніка паміж беларусам і замежнай літаратурай. Апошнім часам выдадзены ў Беларусі пераклады «Лістоў да Мілены» Ф. Кафкі, эсэ Вацлава Гавела, многа твораў сучаснай фантастыкі, дэтэктываў. Беларусы могуць чытаць па-руску ўсю сусветную класіку, выдадзеную ў Кішынёве, Грузіі, не гаворачы ўжо аб маскоўскіх выдавецтвах, чытаць рускую перыёдыку. Усе гэтыя пераклады на рускую мову, канечне, станоўчы факт у беларускай культурнай прасторы, пра што ўжо гаварылася, але ў якой ступені ён належыць беларускай культуры?

А літаратуразнаўства? Працы тых, хто жыве і дзейнічае ў беларускай прасторы, даследуе замежную літаратуру – Маркеса, Стайрана, Лема, Грабала, даследуе на рускай мове, належаць беларускай навуцы? Ці рускай? Кампаратывістыка, якая ствараецца ў беларускай культурнай прасторы на рускай мове, даследуе ўзаемадзеянне, тыпалогію, сувязі беларускай, рускай літаратур з літаратурамі іншых народаў свету, належыць рускай ці беларускай культурам?

Пытанні гэтыя маглі б быць рытарычнымі, каб замест беларускай стаяла, напрыклад, амерыканская, французская, нямецкая ці якая іншая з тых вялікіх культур, якім не пагражае знікненне.

Узнікае пытанне аб існаванні бікультуры (па аналогіі з білінгвізмам), вывучэнне якой патрабуе калектыўных намаганняў даследчыкаў, не толькі філолагаў, але культуролагаў і псіхологаў. На прыкладзе беларускай сітуацыі не цяжка зазначыць, што руская мова і літаратура, пры ўсіх станоўчых момантах, выконвалі ролю, назавём яе, замяшчальную і як бы заслانیлі сабою ўсе астатнія літаратуры, што зрабіла непатрэбным беларускія пераклады Вергілія, Грымельсгаўзена, Свіфта, Фолкнера. Так і ляжыць у бібліятэцы сярод рэдкіх кніг, недаступных беларусу, пераклад рамана Я. Гашака «Паходжанні бравыга салдата Швейка», які быў здзейснены ў дваццатыя гады (пер. М. Зарэцкага, К. Крапівы, М. Лужаніна, К. Вашыны, Л. Калюгі), які мае сваё гістарычнае значэнне для беларусаў.

Не патрэбны былі і беларускія славісты ці амерыканісты, як не было неабходнасці ў беларускіх дыпламатах. Таму і вышэйшыя навучальныя ўстановы гуманітарнай скіраванасці выконвалі, у першую чаргу, прыкладныя функцыі. Што сказаць пра нацыю, якая не ведае, навошта ёй арабісты, багемісты альбо раманісты? Пра нацыю, якая дбае толькі пра самыя элементарныя інтарэсы і арыентуецца выключна на прагматычныя мэты: задаволіць колькасна школу настаўнікамі рускай мовы і літаратуры, роднай мовы і літаратуры і трох галоўных замежных моў. Стан нацыянальнай культуры крытычны, каб не сказаць катастрофічны. Гуманітарную школу можна параўнаць з ссохлым дрэвам, на якім зелянее з дзесяткамі галінак. Нацыянальнай беларускай школе бракуе мноства адгалінаванняў, якія ёсць у ВНУ свету. Усе так званыя элітарныя спецыяльнасці, без якіх многія і сёння лічаць магчымым абысціся, а на самай справе вартуюць духоўную наасферу нацыі ад знікнення. Нацыя, пазбаўленая элітарнай адукацыі, кіруецца не ў бок сваіх нацыянальных інтарэсаў. Яна не дбае пра тое, каб задаволіць запатрабаванні асобы, каб гарманічна развівалася духоўная сфера.

Сучасная культурная сітуацыя на Беларусі можа быць яскравым доказам таго, як заняўбанне нацыянальнага сталася зваротным бокам ізаляцыі ад сусветнага літаратурнага вопыту, слабое развіццё нацыянальнай самасвядомасці прывяло да абмежаванасці ў дачыненні да сусветнага. Пра Беларусь вельмі мала ведае цывілізаваны свет і не толькі таму, што там не было пасольстваў і дыпламатычных місій Беларусі, а і таму, што амаль не выкарыстоўвалася вялікая пасольская місія мастацкай літаратуры – як сваёй роднай, якая мала прадстаўлена ў свеце, так і замежнай, якая слаба прадстаўлена на Беларусі. Гэта два бакі аднаго медалю, адной праблемы.

Міжнародны кантэкст нацыянальнай літаратуры суадносіцца з тым, наколькі інтэнсіўна чынны ў ёй фонд іншаземных каштоўнасцей, здабыткі літаратуры сусветнай. Узаемадзеянне літаратур – аснова развіцця роднай культуры, нацыянальнай самасвядомасці, сродак захавання нацыянальнай спецыфікі ў яе агульначалавечым значэнні.

1994–1995

ЛІТАРАТУРА

Никольский С. В. Интернациональное литературное обозрение и обмен духовными ценностями // Никольский С. В. Функции литературных связей. М., 1992.

Публікацыю падрыхтаваў В. В. Халіпаў,
кафедра замежнай літаратуры